

ОТ „НАУЧНОТО“ ЗНАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРАТА ДО „СВЕТА НА ЛИТЕРАТУРНОСТТА“

КАЖИМЕЖ БАРТОШИНСКИ

1. Литературоведските изследвания на настоящия етап, както и останалите области на хуманитаристиката, напоследък често биват определяни като „постструктурализъм“. Но самото литературно творчество, особено в американската критика, се назовава „постмодернизъм“. И двете определения са негативистки: внушават скъсване с някакво минало, изоставяне на някакви действия и подсказват мисълта за празно културно пространство. Затова е разбираемо, че следва да се поставят въпроси за това, какво значи тази промяна в разсъжденията върху литературата. Бих искал да се замислим за детерминантите на явлението, което бих нарекъл „литературна система“ или „свят на литературността“. С тези понятия обхващам както всички норми, засягащи литературата, така и „същинската“ литература, а освен това — и субектите, които изпълняват роли в този свят с отношенията помежду им. Много от въпросите, отнасящи се до „света на литературността“, се концентрират около отношението на разнородните разсъждения върху литературата към науката или към самата същност на научността. Тук следователно става дума за проблеми като определяне отношението на литературните изследвания към дадени канони на научността, към методологичните търсения, а също така и за отношенията между своеобразните принципи на литературнонаучните начинания и директивата на взаимовръзките между различните дисциплини. Друг проблем са начините за разграничаване на научните изказвания, на литературно-критичните и литературните *sensu stricto* от паралитературните, както и свързаният с него проблем за разделянето на ролята между писателя, критика и изследвателя. Най-сетне — постоянно възникващият проблем за „литературността“ и нейното схващане.

Години наред тези въпроси се повтарят под формата на нови понятийни дефиниции и разграничения, или като постулати за промяната в съществуващото състояние на нещата, или като се внушава отказ от разширяване на теоретичното съзнание.

Читателите на някогашното списание „Тексти“, които помнят началните му броеве с кратките есета на Януш Славински, ще разпознаят вероятно в скицираните тук бележки много от проблемите, към които този изследовател неведнъж се е връщал, изразявайки своето безпокойство и интелектуалното напрежение, характерно за настъпващия етап на „постструктура-

лизма“. Искам днес систематично да подхожда към тази проблематика и да използвам като инструменти в своите разсъждения понятията, вече формирани от добре или доста добре известни насоки на хуманитарните размишления.

2. Нека започнем най-напред от чисто емпиричните наблюдения, които остават в рамките на т. нар. „здрав разум“. В началото е добре да осъзнаем съществуването на поне две направления литературоведски изследвания или размишления върху литературата. Първото е свързано с школи, колективи или институции, занимаващи се с литературата по начин, наречен научен: това са вузовете от традиционен университетски тип, които приемат определена изследователска програма с амбицията да обхванат или изчерпят репертоара на националната литература — както в издателски план, така и в интерпретативен, — а освен това да ѝ направят аксиологична йерархизация. И най-сетне — те имат идеята да създадат канони от текстове, предназначени за различни категории читатели, и главно — такъв канон, чието познаване би квалифицирало читателя като „образован човек“.

Не е съществено дали при този тип дейност сред дадена група изследователи доминира определена традиция на добре свършената работа, или изходният пункт е широката научна програма, която налага многобройни и сменящи се изследователи да си сътрудничат. Важно е, че изпълнението на така очертаната програма ще избави текстовете на националната литература от качеството им на случайно множество, непретендиращо за пълнота, на неподредено множество, неподложено на оценка и несистематизирано с оглед на потенциалните му читатели. Същевременно изпълнението на програмните идеи би представлявало форма на преценка на литературата и база за нейното социално функциониране.

При такова схващане за задачите, стоящи пред литературоведските изследвания, следва да се приеме, че предварително съществува уважително отношение към дълга на изследователя, чиято функция, теоретично погледнато, е извън обсега на размишленията. Теоретично-методологичната база за този тип дейност от един момент нататък ще се стабилизира и ще се цени по-скоро професионалността на рутинната работа. Научната дейност от този тип — прецизно програмирана — несъмнено носи в себе си елементи на парадокс, тъй като занимаването с наука като вид творчество по принцип би трябвало да се изплъзва от програмиране. Този парадокс се смекчава от факта, че изследователският колектив обикновено приема не само живата традиция на натрупания научен опит, но и гледа нормално на възможността и потребността да се коригират постигнатите резултати, а дори и на необходимостта те да се обновяват.

Изследователският колектив или школата от втория тип могат да се опишат, като се вземе за пример изследователска група, съставена по подобие на съществуващата в близкото минало т. нар. „парижка школа“. Съществената черта на този тип научна активност е постоянната теоретична и програмна иновативност, както и разминаването на богатството от концепции с бедността на конкретните им приложения.¹ И идеята за приближаване към „истинността“ не е теоретично креативна. Тук трудно може да се говори за типична изследователска позиция на личностите, дистанциращи се от обекта на своите наблюдения, тъй като в състава на такава група из-

¹ J. Sławinski. *Zwłoki metodologiczne.*—Teksty, 1978, 5.

следователи могат да влязат както „чисто“ научни работници, литературни критици, така и творци. Такава ситуация води до смесването на функциите и ролите, а също така и до разминаването на границите между художествените, критичните и научните творби.

Скицираните различия могат да представляват изходен пункт за по-детайлно описание на това, което по-горе нарекох „литературна система“ или „свят на литературността“. Противопоставянето на различните пътища за литературоведска активност в този момент изглежда по-лесно за описание и анализ явление, отколкото преди. Така е поради формираните през последните десетилетия два принципа, свързани с методологията на хуманитарните изследвания — много различни по обхват на въздействието им и по артикулационна прецизност и крайно противоположни по интенциите си. Тези явления, от една страна, представляват опит да се проди традиционната хуманитаристика с науките *sensu stricto*, формулиран в работите на Томас Кун и неговите последователи, а, от друга, те представляват огромна деконструктивистка вълна.

3. В размишленията си бих искал да разгледам концепцията на Кун, отговаряща на първия тип литературни разсъждения. Тази концепция се базира на системен, програмиран, съзнателен стремеж към разрешаване на научните загадки и на принципа за коригиране на собствените постъпки. Но това е дотолкова неопределено, че в модела на Кун, както и във всеки методологичен модел на науките *sensu stricto*, да няма място за инертни действия, породени от институционалната необходимост да се запълни културното пространство. А деконструктивистските концепции смятам за сублимирано и екстремно, макар и неточно съответствие на втория тип литературни размишления. Съставянето на такава опозиция между школи и стилове може да изглежда малко изненадващо, тъй като сме свикнали да считаме деконструктивизма за реплика на структурализма. Освен това много обстоятелства сочат, че тук имаме работа с концепция, която е вътрешно противоречива.

Слабост или ограничение на деконструирането (...) е неговата безпомощност, когато става дума за прилагане на собствената терминология към проблемите, свързани с нейните ценности².

Бих искал обаче избирателно да разгледам тук този начин на мислене, без да вниквам в подробности и в безспорните и някак усложнени неясноти на формулировките, за да пренеса неговите предложения, съгласно с присъщата му добре развита философска база, към въпросите, които поставя методологията на точните науки. Именно поради това, макар като че ли не съм склонен — както и Хенрик Маркевич в предговора си към последната си книга³ — да се ръководя от актуалната мода при избора на интелектуалния си вкус (което отчасти е характеристика на поколението), и въпреки това не бих желал да разглеждам тази мисловна формация като ефимерно явление, а да възприема нейните констатации и главно проблемите ѝ като приложими към моите цели, и да ги отнеса към мисловния процес, признан за проява на „научното“ знание за литературата.

---

² E. Goodheart. *The Skeptic Disposition in Contemporary Criticism*. Princeton, 1984, p. 132-133.

³ H. Markiewicz. *Literaturoznawstwo i jego sąsiedzwa*. Warszawa, 1989, p. 5.

Когато става дума за научното знание или за науката *sensu stricto*, добре е да се обърнем към такива класици на методологията като Карл Попър или Ернест Нагел и да припомним, че т. нар. хипотетизъм на Попър разглежда научните тези като чисто теоретични последователности, т. е. обусловени от това, което се определя като „мотивационен контекст“ по начин, изключващ „откривателския контекст“, който би въвел психосоциологичния фактор. Развитието на науката от тази гледна точка има непрекъснат характер, освободен от радикални кризи и елиминиращ по нормален начин фалшифицираните хипотези, когато възниква необходимостта те да бъдат заменени с други. Постулатът да се изключи човешкият фактор придобива изключителна важност там, където изследователският процес би могъл да навреди на резултатите от изследванията. В хуманитаристиката пример за това е въздействието на самата операция анкета върху нейните резултати.

Въз основа на идеологията на чистата научност се е развивала и нейната критика, която обръща внимание върху предопределянето на всички познавателни резултати от извънтеоретичните фактори. Този аргумент, който представлява базата на Манхаймовата социология на знанието, многократно е признаван за автодеструктивен, защото се базира на твърдение, за което се изказва съмнение дали влиза в състава на всички научни мнения. Защото тезата на социологията на знанието принадлежи към множеството именно на такива мнения⁴. За Попър социологията на знанието е несъществуваща в частта си, в която се занимава с извънтеоретични фактори, които не се вметват в модела на неговата наука⁵. И въпреки това поставянето на акцента върху съществуването в науката на мнения с приписаната характеристика „антропологични“ разклати безупречния модел на научността. Точно тук се появява теорията на Томас Кун, за да реши опосредствано теоретичните проблеми, поставени от социологията на знанието. Главно два момента трябва да извлечем от нея за нашите цели. Първо: твърдението, че стимулите, които модифицират заварените научни „парадигми“, са не само теоретични по своя характер, но и външни — социопсихологични. Това означава да се приеме като важно това, което наричаме „откривателски контекст“. Второ: да се приеме мнението, че поставянето под въпрос на дадени парадигми не ги елиминира безусловно, а води към полипарадигматичност или рекурентност на научните модели.

Много съществен за хуманитаристиката е компромисът в тази теория: без да отхвърля кумулативно-елиминиращия модел, Кун не преминава на позициите на историческия психосоциологизъм в науката и не я разглежда като попълващ се с парадигми архив.⁶ На такъв фон, както констатира Стефан Амстердамски, теорията на Кун е методология на науките *sensu stricto*, относително близка на развойните процеси в хуманитаристиката, а освен това и на същността ѝ, към която следва да се причисли и полипарадигматичността.⁷ Това твърдение не представлява теза с „анормални“ смени на

⁴ E. Nagel. *Struktura nauki. Zagadnienia logiki wyjaśnień naukowych*. Warszawa, 1970, p. 428–429.

⁵ K. Popper. *Socjologia wiedzy*. Превод А. Chmielecki. – W: *Problemy socjologii wiedzy*. Warszawa, 1985.

⁶ T. S. Kuhn. *Logika odkrycia naukowego czy psychologia badań*. – W: *Dwa bieguny. Tradycja i nowatorstwo w badaniach naukowych*. Превод и послеслов S. Amsterdamski. Warszawa, 1985. За приложението на теорията на Кун към литературоведските изследвания вж. H. Gottner, J. Jacobs. *Der logische Bau von Literaturtheorien*. München, 1978.

⁷ S. Amsterdamski. Послеслов към: T. S. Kuhn. Цит. същ., 512–513.

парадигмите в науката в кризисни ситуации, а убеждение, че ако приемем, че даденият прочит на текста съответства на научните наблюдения, а обобщенията или определянето същината на вида или течението са теория, тогава на отделните прочити ще съответстват отделни теории, а при това не възниква познавателна необходимост да се извърши избор помежду им. Съществен хуманистичен акцент в теорията на Кун е убеждението, че т. нар. смени на парадигмите, както напр. превръщането на теорията на барока от теза за дегенерацията на ренесанса в твърдение за формирането на барокова специфика, могат да не бъдат окончателни и неизменни, и могат и да се появяват и на фона на чисто теоретичното мислене, но в резултат на външни дразнителни — в дадения случай под влияние на промените в самото съвременно за изследователите изкуство на ХХ век. Интерпретирана по този начин, концепцията за методологията на науките задължава да се вземат под внимание не само теоретичното мислене, но и „откривателският контекст“ в смисъла на общ културен контекст, в който е вписана работата на изследователя или интерпретатора.

4. Тезите на методологията на науката в нейния хуманизиран вариант излизат извън методологията на точните науки. Една от тях е същественният принцип на херменевтиката, според който всяка интерпретационна хипотеза се характеризира с отчетлива определеност (времева, онтологична) на субекта на интерпретацията и на неговото ситуиране, т. е. на това, което природоизпитателят ще нарече „откривателски контекст“, а херменевтът ще признае за ситуиране в историята и невъзможност за откъсване от онова, което вече е било казано. Тъй като в хуманитаристиката според известната формула на Хегел обектът и субектът на мисълта се отъждествяват, интерпретационната ситуация се свежда до „движение на размислите върху самите себе си“. Този елемент на взаимно движение на субекта и обекта като че ли разграничава хуманитарния опит от природонаучния — отнасящ се по принцип до обекти, независими от интерпретатора⁸. Втората възможност за широко разбиране на „откривателския контекст“ е в разбирането му като език на науката. Тук би ставало дума за явяващата се в различни нюанси генерална теза, която гласи, че езикът на науката не е неутрален и някак си готов, а е целесъобразно изглаждан за осмисляне на изследваната действителност или за нейното формиране. Тази теза, конвенционална по генеалогия, е, както изглежда, аналогична на създадената на друга почва структуралистична теза за системното формиране на езика като вселена, която се намира в основата на всички разновидности на изкуството. Тази конвенционално формирана вселена, от една страна, конституира изкуството, а от друга — позволява то да бъде интерпретирано.

Концепцията за „откривателския контекст“ може да бъде следователно интерпретирана като понятиен конструкт, който обхваща както ситуацията на интерпретатора (важна за херменевта), така и езиковата система, формираща свят, достъпен за структуралиста. Беше важно да се обърне внимание върху този момент, за да се облекчи предвидената тук конфронтация между толкова отдалечени територии като методологията на точните науки и деконструктивизма, чрез посочване на онези черти на херменевтиката и

---

⁸ E. Kobylńska. Hermeneutyczne ujęcie kultury jako kumulacji.—W: O kulturze i jej zadaniu. Studia z filozofii kultury. Red. K. Zamiara. Warszawa, 1985, 221–224.

структурализма, които ги характеризират като междинно звено сред противоположностите.

5. При конфронтацията на методологията на точните науки и произтичащите от нея импликации с много общите и избирателно разглеждани постулати на деконструктивизма, нека се опитаме да формулираме няколко основни въпроса, които ще представляват отправна точка при противопоставянето, и да си послужим с формата на един своеобразен диалог между „учения“ и деконструктивиста, разглеждан тук като „не-учен“⁹. Принципът, който ще приемем при съставянето на такъв диалог, е да подсказваме на „учения“ въпроси от сферата на „здравия разум“ и същевременно такива, които могат да възникнат на фона на най-общо приеманата методология на точните науки.

Ученият: Как ти би определил отношението на деконструктивизма към научните изследвания, схващани като понятийно овладяване на обекти, като търсене на тяхната същност, формулиране на закони?

Деконструктивистът: Деконструктивизмът поставя под съмнение понятийния апарат, защото той произтича от метафизични по своята генеалогия системи от опозиции. Следователно той отрича всякаква интерпретация, която изяснява или определя смисъла, или прави превод или парафраза. От друга страна, той отхвърля принципа за цялост и ограниченост на интерпретираните текстове, което прави необоснована „смыслотворческата“ интерпретация, макар и теоретично възможна. Въздържа се и от създаване на литературна теория, която дава еднозначни и абсолютни решения на общите въпроси, макар че се занимава със свободно теоретично творчество, особено ако става дума за развитие на концепция за методологични интерпретации¹⁰.

У.: Каква е тогава целта на деконструктивизма, ако той се отказва от основните задачи на науката? В какъв смисъл тук можем да говорим за научна програма?

Д.: Не можем да кажем, че имаме програма за опознаване на литературата, тъй като понятието „литературност“ свързваме не само с многозначността, но и с неподатливостта към правилно разбиране: на принципа на постоянното *misreading*. Като цел на нашите действия — впрочем парадоксална, макар и невъзможна за реализация — бих приел постигането на това, което е неповторимо (затова и неопикуемо) и същевременно безкрайно разнородно. Не ни интересува смисълът, от който се отричаме в полза на безсмыслието (*emptiness*), и едновременното достигане до тъждествеността. Но това, което можем да изпълним, опирайки се като херменевтите на тайнството на смисъла, е интерпретационният „танц“ около непостижимия център.¹¹ Този тип дейност по природата си не е интегрален и не може да бъде вписан в определена научна програма.

⁹ Настоящият очерк няма за цел да информира, затова препрашам към по-общите полски описания на деконструктивизма у Р. Нич, А. Бужинска, Т. Славек и към англосаксонските синтетични разработки, особено на J. Guller и V. B. Leitch.

¹⁰ За понятието теория на литературата вж.: I. J. A. Mooij. *Nature and Function of Literary Theories*.—Poetics today, 1979, No 1–2. За положението на литературната теория сред деконструктивистите пишат и: S. H. Olson. *The End of Literary Theory*. Cambridge 1987; S. Fish. *Consequences*.—Critical Inquiry, 1985, vol. 11, No 3.

¹¹ A. Burzyńska. *Dekonstrukcja jako krytyka interpretacji*. *Ruch Literacki*, 1985, No 5–6, p. 390.

У.: Но възниква проблемът за езика, подходящ да опише такъв тип опити.

Д.: Нашите размисли не се изразяват с готов език, идващ отвън, а с език, който е фундамент както на мисленето, така и на битието, при това той не е език на науката, нито на кодифицираната художествена система, а език заварен, произтичащ от „адаптацията“ — използвайки стила на Хайдегер, т. е. както от нашето мислене, така и от битието. Затова нашата интерпретация е в самия естествен, доненаучен или допонаятиен език.¹²

У.: Говориш за литература, следователно разполагаш с някакво понятие за „литературност“, независимо от аверсията ти към понятийно мислене.

Д.: Разглеждаме литературата не материално, а относително и спрямо операциите, извършвани върху нея, като твърдим, че нейна особеност е генерирането на фалшиви прочити.¹³ Дефинирането ѝ би довело до езика като система от различия. Загова употребяваме понятието неограничен текст, в който, а не в езика, са потопени литературните произведения.

У.: Ти употреби думи като безкрайност, неопикуемост. Ако целта ти е толкова далечна и всъщност недостижима, какво можеш да кажеш за важния в науката проблем за изследователската дистанция? Намира ли се деконструктивистът отвън, спрямо текста, в позицията на наблюдателя?

Д.: По различни причини понятието, което ми предлагаш, следва да бъде отхвърлено. Интерпретаторът никога не е външен по декартовски начин спрямо своя обект. Заедно с текста той е разположен в определено историческо пространство. Говори сякаш от вътрешността на текста.¹⁴ Тук се доближавам може би прекалено до проблемите на херменевтиката, доктрината, с която много от нас са свързани, но прецизирането на различията, които ни делят от херменевтите, биха ни отдалечили твърде много от същината на нашата конфронтация.

У.: Ако изключваш дистанцията на изследователския обективизъм и характера на интерпретационните „мета-“ твърдения, какво тогава можем да кажем за активния — не само в теоретичния смисъл — характер на твоите действия?

Д.: Абсолютно ми е чужда идеята за „обективна“ критика, дистанцираща се от творческата активност. Критиката е също толкова реторична, колкото и литературата, тя е история за историята¹⁵, тя е също толкова наративна и необективна, както и историята, която всъщност е нарация. Критикът създава предмета на своите действия, без да се страхува, като вас, учените, от деформиращото въздействие на своите изследователски операции, и включва своите произведения в огромния текст на литературността. С други думи, мними са предположенията за непоетичност (разбирайки поезията в смисъла на гр. *poiesis*) на философските или критичните изказвания, както и за недискурсивността на поезията.

¹² За този род мнения вж. М. Merleau-Ponty. *Pole fenomenologiczne*. Превод J. Migasiński.—W: *Fenomenologia percepcji (fragmenty)*. Warszawa, 1988, p. 49–51.

¹³ V. B. Leitch. Цит. съч., p. 19.

¹⁴ T. Zławek. *Via femina. Dekonstrukcja jako styl krytyki*.—W: *interpretacje i style krytyki*. Katowice, 1988, p. 149.

¹⁵ P. de Man. *Allegories of Reading*. New Haven, 1979, p. 19; V. B. Leitch. Цит. съч., p. 188.

У.: След като говориш за творческа активност, трябва да имаш мнение за развитието или напредъка на интерпретацията.

Д.: Понятието напредък за мен е дотолкова обосновано, доколкото всяка деконструираща интерпретация ражда следващата. Следователно е трудно да се говори за стагнация. Обаче никоя интерпретация на текст не е независима от „архива“ на интерпретациите, в които се включва. Тълкуването на произведението е потопено в сферата на интертекстуалността, в която това произведение е било въведено, влизайки по този начин в „архива“ на традициите. За прогреса на интерпретациите също е трудно да се говори, тъй като поредните прочити на текста представляват не само резултат от многозначавашите действия на интерпретаторите, и те са по принцип грешни, а това можем да схващаме, както като че става дума за много равноправни прочити, така и като че всички те се доближават повече или по-малко до правилността.

У.: Този отговор ме кара да подозирам, че многократното повторение на операциите, наречени деконструкция, води накрая до оформяне на деконструктивистки алгоритъм, и тук става дума за стабилизиране на разнородността или догматизиране на плурализма.

Д.: Несъмнено може да се говори за известни деконструктивистки тенденции, които водят към някаква методологична строгост и парадоксално — към откриване на безсмислието. От друга страна обаче често се постулира плурализъм на интерпретационните действия, като той се поставя по-високо от принципа „власт над произведението“¹⁶.

У.: Независимо от тази алтернатива, би следвало да попитаме за начина, по който се разбира постигнатата във вашите операции истинност.

Д.: Искам да ти отговоря и не съм в състояние да се справя без понятието смислова дисеминация като естествена многозначност на текста, произтичаща от разнородността на неговите контекстуални отношения, актуализиращи се по различен начин и на различни места. Съществено е при това разграничаването на плановата, уловимата и някак преувеличената полисемия от автономната, невъзможната за отграничаване и чисто текстовата дисеминация. Истината в текста за така разбираната му семиотика следва несъмнено да се сведе до понятието дисеминация.

6. Този въображаем теоретичен диалог не е изкуствен конструкт дотолкова, доколкото представителят на науката *sensu stricto* има поводи, произтичащи от собствената му професия, да зададе почти всички приведени тук въпроси. Той би разпитвал деконструктивиста за научността на неговите изследвания, за дистанцията на изследователя, за посоката на развитие или за напредъка в неговата област, за понятието истинност на нейните твърдения. Ако е привърженик на Кун, ще се интересува несъмнено от това, което тук се нарича форми на извънтеоретична активност на интерпретатора. Само въпросът за същинския обект на интересите на деконструктивиста би възникнал по-скоро като рефлекс на отговора, свързан с проблемата за научността. Изглежда сигурно, че и голяма част от реакциите на деконструктивиста ще учудят учения, а много елементи от отговорите ще се сблъскат с интерпретационна празнота. Представеният тук диалог или тряб-

---

¹⁶ J. Hillis Miller, *The Critic as Host.-W: Deconstruction and Criticism*. Ed. H. Bloom, New York, 1979, p. 252.

ва да се ограничи до размяната на въпроси и отговори, или би довел до твърде сложни и неефективни изяснения, особено от страна на деконструктивиста. С каква цел, след представянето на идеалния модел на научна методология, свързан с линеарния път на развитие на науката, се заех с диалогично съпоставяне не само на различни позиции, но и на такива, които не подлежат на методологична конфронтация, а тя не е възможна при напълно различни философски предпоставки? Не се позовах на тези предпоставки подробно, а диалога представих, защото смятам, че деконструктивистската позиция в нейния редуциран вид, и, трябва да се признае, в известен смисъл в неавтентичната ѝ форма, може да служи за формиране на съвсем различен модел на отношения между литературата, литературоведските изследвания и литературната критика, за разлика от схемата на научната методология, опираща се на принципа на линеарното развитие. Тази схема отговаря само на сигнализираната в увода ситуация на изследователския колектив, на дейността и научните произведения, типични за традиционния стил на литературоведска работа. Истинността на представяните резултати в публикациите от този род е била интерпретирана по класически начин и в цялата им сериозност. Коригирането на изследователските резултати, представляващи резултат от развитието на науката, трябваше да се възврши по съществени причини и да протича съобразно общите принципи на научна методология. При това следва да се отбележи, че макар да се говори за позитивистична генеалогия на този тип изследователски ситуации, те са постоянно актуални и заслужава да бъдат определени като трайно постижение на литературоведските изследвания. Модификациите, предложени от Кун, биха могли вероятно да внесат много нови елементи в разясняването на фактическите форми в дейността на един хуманист, т. е. в неговите извънтеоретични зависимости и тенденции към радикално преустройство на дисциплината. Те обаче не биха могли да нарушат нито принципите за изпълнение на изследователските програми, признати за задължителни, нито директивите за разпространение на тезите, признати за истински и проверени.

7. Как в този контекст се очертава различният модел на множеството от текстове и действия, чието скициране сякаш постулира настоящата ситуация на „всякаква литературност“ и неговата екстремна реализация със склонен да виждам, както вече споменах, в тезите и начинанията на деконструктивистите? В такива негови особености например, като липсата на отчетливо програмно очертано пространство, предназначено за изпълване с изследователска дейност, като липсата на принцип, регулиращ цялостната му дейност, като ясен антиинтелектуализъм и тенденция към „хомогенизация“ на различните територии за литературоведска дейност. Такъв модел на изследователско поведение вероятно може да се тълкува като изходен при ситуирането на описания по-горе класически и традиционен изследователски път. Това би било преобръщане на обичайното поведение, при което традиционната ситуация се намира някак си в центъра. При настоящия подход тя заема по-скоро гранична позиция и се превръща в особен случай на обща композиция, обхващаща не само литературно-изследователските операции. Тази обща композиция следва да обхване както всякакви текстове, свързани с литературата (творчески, критични, изследователски), така и ролята на творците, критиците, изследователите, читателите, а така също и творческите, дистрибутивните, перцептивните функции и функциите на литератур-

ния контитуитет. Термините, които биха били подходящи за назоваването на тази композиция, вече споменати по-горе, са напр. „социална система на литературността“ или по-метафоричният и по-удобният — „свят на литературността“¹⁷. Нека се постареем накратко да посочим чертите на един такъв понятиен конструкт.

1. „Системата на литературността“ се отличава с откритост, отнасяща се до типовете действия и изпълняваните задачи, проявяващи се при тези действия. Това биха били не само действия, които реализират определени планове и програми — познавателни, но и литературни *sensu stricto*, — а също така и действия, напълно неинструментални, нецеленасочени, както в смисъл на приспособяване към определени литературни конвенции, така и към определена научна методология. Тук могат да се посочат, от една страна, текстове, намиращи се на границата на литературата, а, от друга — резултати от различен тип теоретична „хипертрофия“, избухнала иновативност, които, независимо от всичко, в проектирания тук свят са естествени явления. В радикалния си вариант „системата на литературността“ би съществувала без никаква програма и без разграничаване на цели и средства.

2. Субектите, действащи в тази система, не биха могли да бъдат определени като творец, критик, изследовател, читател. Впрочем множеството от тези субекти тук не се характеризира по субстанциален начин, а като множество от роли — този подход е функционален, — при което тези роли биха могли да се редуват последователно: ролята на автор, критик, читател, изследовател може да се изпълнява последователно или едновременно от едни и същи лица. Независимо все пак от изпълняваната роля, участниците в „системата на литературността“ би следвало да бъдат надарени с известни квалификации, формиращи литературната култура, или поне с такива, които предлага Славински — знания, вкус, компетентност.¹⁸

3. Не е възможно в „света на литературността“ да се приеме принципът на изолация спрямо предмета на изказването и обективизма на субекта, който прави изказването, т. е. парафразайки формулата на Реймонд Арон — човекът говори чрез себе си за историята, а за себе си — чрез историята¹⁹. Подобни взаимоотношения възникват между елементите на литературния текст: всеки говори за всеки, без съществена йерархия и функционално разграничаване. За всички операции от сферата на размислите върху литературата впрочем е характерно това, че са свързани със субекта в интертекстуално единство. Тезата за обективното знание „отвън“, реализирана в традиционния изследователски модел, е само асимптомна спрямо действителната ситуация.

4. Съществуват много аргументи, които поддържат тълкуването на по-

¹⁷ Понятието „литературна система“, предложено тук, е свързано с концепциите, съдържащи се в следните работи: S. J. Schmidt. *Funktionalität in Literary and non-Literary Discourse—Poetics*, 1980, No 5-6; I. J. A. Mooij. *Theory and Observation*. Пак там; S. J. Zmidt, *O pisaniu historii literatury. Kilka uwag ze stanowiska konstruktywistycznego*. Превод М. В. Fedewicz. *Pamiętnik Literacki*, 1988, z. 3.

¹⁸ J. Sławiński. *Socjologia literatury i poetyka historyczna—W. Dzieło, język, tradycja*, Warszawa, 1974, p. 65-67.

¹⁹ R. Aron. *Introduction a la philosophie de l'histoire*. Paris, 1981, p. 12.

езията, критиката, литературоведските изследвания като вселена, в която не могат да се очертаят субстанциални граници и да се приеме само разнообразието на функционалните йерархии. Това би означавало във всяко изказване да съществуват различни (поетични, критични, исторически) функции и по възможност някоя от тях да бъде доминираща. Исторически погледнато, нещата изглеждат така, че текстовете в един определен научен или критичен период в един по-късен момент са се превръщали в поетични, а поетичните са придобивали научна стойност. Обаче според генеалогичното схващане може да се говори за критичните функции на поезията, като се вземе предвид нейното интертекстуално разположение, което осигурява реализацията на тези функции на едно равнище — хоризонтално, а, от друга страна — като се вземат предвид нейните автотематични компоненти, представляващи форма на вертикална критика. Освен това не следва да се забравя явлението „дискурсивизация“ на поезията, което може да бъде елиминирано само по изкуствен път. По отношение на критиката много е казано за нейните творческо-литературни функции (Я. Славински, Я. Прокоп, без да споменаваме кодификаторите на деконструктивизма), при което това „творчество“ се постига без страх от деформиране на получените „изследователски“ резултати, страх — типичен за точните науки. Творческата функция на критиката се реализира по различен начин: чрез реторичността си, чрез изпълнение на проектотворческите ѝ задачи, чрез представяне на алтернативни литературни пътища, а също така и чрез съзнателно затрудняване на възприятието посредством експониране на индивидуалната позиция на критика. От времето на Барт всички тези прости констатации придобиват известен философски оттенък. Затова опростено може да се каже, че не е основателно да говорим за многопластовостта на текста, за някакво изказване „мета“, защото всеки участник в „системата на литературността“, когато пише или чете, се включва същевременно в универсалния и открит литературен текст с правото на интертекстуалните релации, произвеждащи неограничена игра от значения. Постулирането на универсален, разновидов и полифункционален текст като неограничен „хоризонт на културата“ замества в „света на литературността“ понятието „литература“ и оставя на по-заден план концепцията за езиковата система като фундамент на литературните произведения.²⁰ Това обаче не означава, че като говорим за интертекстуалните релации в рамките на „хоризонта на културата“, следва да разбираме тези релации в тесен смисъл, като съотнасяне на текст с текст и пренебрегване на междусистемните връзки.

5. В „света на литературността“ са разположени всички форми на интерпретация — от най-„осмислящите“ и парафразиращи произведенията през търсенето на индивидуалната форма до деконструктивисткия интерес към това, което оказва най-силна съпротива на опитите да бъде интегрирано и понятиенно интерпретирано.²¹ В зависимост от типа интерпретация езикът ѝ се колебае между външното спрямо произведението и пререптичното от неговата иманентност — необходима там, където става дума за извънинтелектуален контакт с особеностите му.

²⁰ R. Barthes. The Death of the Author.—W. Image, Music, Text. London, 1977; De l'oeuvre au texte. — Revue d'esthétique, 1971, 3; S/Z, Paris, 1970, p. 11–28.

²¹ T. Sławek. Цит. същ., p. 145–146.

6. С твърдението, което можем да наречем хипотеза за еднородността на семантичната степен на изказванията, съдържащи се в „света на литературността“, се свързва тясно проблемът за диахронията на този свят. Тя не може да бъде разглеждана, естествено, на принципа на линейната еволюция на самата литература или на значението на литературата. Тук е необходимо да се вземе предвид тезата за намесата на извънтеоретичните фактори (т. нар. откривателски контекст) и за промените в парадигмите. Всеки път състоянието на науката за литературата ще представлява — за разлика от науките *sensu stricto* — множество от актуални твърдения, умножено с познавателно мъртвите изречения, но представящи музея на науката или нейните традиции, неотменни елементи, защото или разкриват генеалогията на актуалните мнения, или са необходими за тяхното развитие. Такива моментни или периодични състояния в развитието на литературната наука са подложени на постоянни диахронни модификации, и това става по различен начин от този в точните науки. Тук обаче следва да припомним, че най-често приеманият принцип е свързан с вторичността на литературната наука спрямо литературните текстове, макар че се говори и за „влиянето на диахронията върху синхронията“ и синхронизацията на различните структури. Затова би следвало като процесуалност на „системата на литературността“ да се приеме едновременното и взаимно зависимото развитие на две сложни системи с различни структури. Същината на представяния тук възглед е в отхвърлянето на концепцията за двете различни и успоредни системи, от които едната може да се схваща по подобие на известната схема на Хусерл за развитието на съзнанието за време. А тези концепции следва да бъдат изоставени, защото приехме принципа за съществуването на вселена, обхващаща цялата „литературност“ и отхвърлихме основната вторичност на едни изказвания спрямо други. Тази отправна гледна точка инплицира по-скоро приемането не на теорията за „вторичната линейност“, а на тезата за сложната и разрастваща се интелектуална мрежа, която създават различните изказвания от „света на литературността“. Такава мрежа може да се развива около някакъв важен текст (шедьовър) и да съдържа изказвания, в които доминират различни функции. Тези функции при това биха могли да се променят с разрастването на мрежата. За разрастването (на системата на литературността) би следвало да се употреби не толкова категорията „линейни процеси“, колкото категорията „пъпкуване“, т. е. хаотична, многопосочна и многоформена пролиферация. Трябва да си послужим с биологична аналогия: да приемем „системата на литературността“ като открита способност за самоорганизация и самовъзпроизводство.²² Деконструктивистите с удоволствие говорят за безграничността на деконструкциите, създаващи все по-нови и нови *misreadings*, което напомня споменавания във френската наука творчески принцип, формиращ *mise en abyme*.²³

7. Конструктът, наречен „свят на литературността“, е антитеза на света, чиито елементи са отчетливо определени и разграничени по отношение на

---

²² За отворените (неентропните) системи говоря въз основа на: L. von Bertalanffy. *Ogólna teoria systemów*. Превод Е. Войдуло Woźniak. Warszawa, 1984, p. 69–70. Биологичната аналогия, която определя „литературната система“ като самосъздаваща се (авто-поетична, намираме в работата на G. Rusch. *The Theory of History, Literary History and Historiography. Poetics*, 1985, z. 3–4. Проблема за самоорганизацията на отворените системи подробно представя F. Сагра. *Punkt zwrotny*. Nauka, społeczeństwo, nowa kultura. Превод Е. Войдуло, предговор А. Вук. Warszawa, 1987, p. 363–417.

²³ L. Dallenbach. *Le Récit spéculair. Essais sur la mise en abyme*. Paris, 1977.

субстанцията, функцията и законите на развитието. Всичко това е изменчиво и относително. Персоналните герои на този свят не са субстанциално определени — те могат да изпълняват само дадени роли, и то последователно. Релативен е статусът на субективността и обективността. Релативен е характерът на всички елементи от генералния текст и тяхната семантична йерархия. Вместо преобладаващото търсене на значения и обобщения тук може да се появи интерес към еднократността и безсмислието. Вместо законите за линейното развитие се явява принципът за мрежестата пролиферация. Разклатено е понятието програма, цел и инструментите, които служат на тази цел. А понятието за истинност обикновено е далеч от класическото.

Следва да напомним, че описаната структура на „света на литературността“ ще представлява максимално общ модел. Но променливите могат така да бъдат конкретизирани, че „светът на литературността“ да се превърне в модел на традиционна система на научни действия. Това ще стане тогава, когато напр. в търсенето на смисъл признаем за гранична форма между нонсенса и случайността, а подялбата на текста и неговите интерпретации — за крайно явление в рамките на генералната текстуалност, и системния процес на научен прогрес в областта на интерпретацията — за оптимизация на постоянното повтаряне на грешните прочити. Такъв модел на научната дейност в рамките на „света на литературността“ представлява, съгласно с горната забележка, промяна в конвенционалния поглед върху описваната ситуация. Тук изглежда възниква аналогия с отношението към постмодернистичната литература на деконструктивистите. Тази литература е манифестирала своята недостъпност за интерпретация²⁴, а деконструктивизмът е овладял тази (и всяка друга) недостъпност, като ѝ придава характеристика на очевидност и я прави отправна точка в своята методология. Така е и с представените тук размисли: „светът на литературността“ е програмиран по такъв начин, че негов най-съществен белег остават особеностите, изплъзващи се от описание: изменчивост, релативност, нецелесъобразност. Принципите на пълнота, подлагането на задължителни интерпретации, подредби и йерархизации, както и постулатите за създаване на социално важни литературни канони са вписани в общата ситуация, висшестояща и освободена от този тип ограничения.

Тук по твърде очевиден начин се натрапва идеята да се припише на „света на литературността“ характеристика на игровост. Наистина, както следва от известните анализи на Йохан Хьойзинга, в различните територии на „света на литературността“ действа *homo ludens*. Тук са важни не толкова подробностите: игровостта на литературната фикция или множеството начинания на изследователите на литературата, като напр. шеговитите (*playfulness*) интерпретации на деконструктивистите.²⁵ По-съществено е обстоятелството, че, навлизайки в „света на литературността“, навлизаме изобщо в „света на развлечението“²⁶, в чийто център атмосферата е далеч от сериозността, а аурата на игровостта изчезва едва тогава, когато се доближим до суровите по своята научност територии, граничещи с онзи свят. Въпреки тези ограничения — да се говори за „света на литературността“ като пространство на голямата, макар и сложна и неспокойна игра, — това е перспективата, пред която не можем да устоим.

Превод от полски: Искра Ангелова

²⁴ G. Graff. *Mit przelomu antymodernistycznego*. Превод G. Cendrowska. — W: Nowa proza amerykańska. Szkice krytyczne, Ред. Z. Lewicki. Warszawa, 1983.

²⁵ E. Goodheard, Цит. съч., p. 172.

²⁶ H. G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*. Tübingen, 1960, p. 102.